

**Ідея марності дочасного людського життя
в повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»
(до питання про тяглість національної барокової традиції)**

Творчість фундатора нової української прози завжди викликала посутнє зацікавлення з боку істориків красного письменства. Однак, попри ґрунтовне дослідження творчого доробку Г. Квітки-Основ'яненка, деякі важливі питання, що стосуються його літературної спадщини, вивчені недостатньо. Серед них – проблема зв'язку творчості митця з давньоукраїнською культурною традицією. Порівнюючи певні особливості його художніх текстів з пам'ятками вітчизняної драматургії першої половини XVIII ст., у передмові до видання творів письменника 1918 року В. Бойко стверджував, що проза Г. Квітки багатьма аспектами своєї форми та змісту пов'язана зі старожитнім письменством України попередньої доби, і наголошував на необхідності докладнішого вивчення цього питання [див.: 1, с. LXIX-LXX]. Проте, окреслюючи джерела Квіткиної творчості, вітчизняна гуманістика XX ст. зазвичай звертала увагу лише на вплив, який справили на формування естетичних поглядів письменника здобутки нової української літератури перших десятиріч XIX ст., фольклорні традиції та художні принципи російського Просвітництва [див.: 15, с. 21; 24, с. 80-81, 114-125]. Натомість розгляд проблеми зв'язку творчого доробку Г. Квітки з національною духовною спадщиною XVII – XVIII ст. був обмежений принагідними заувагами щодо наявності елементів впливу агіографічної та проповідницької літератури на певні композиційні та стильові особливості Квіткиної прози [див.: 24, с. 154-155; 8, с. 181-182], а також апологією близькості поглядів письменника філософії Г. Сковороди [див.: 15, с. 21; 24, с. 142]. Потрактування цієї, поза сумнівом, беззаперечної духовної єдності зазнавало, однак, численних ідеологічних перекирвань у дослідженнях радянської доби. Упродовж останніх десятиліть проблема зв'язку творчості Г. Квітки з давньоукраїнською культурною традицією знову почала привертати увагу науковців. Зокрема, досліджуючи відлуння старожитнього письменства у вітчизняній літературно-критичній та естетичній думці першої половини XIX ст., О. Мишанич припускає, що Г. Квітка добре знав твори давньої української літератури [див.: 13, с. 50]. З точки зору вченого, дидактизм художніх текстів письменника також слід виводити з традицій національної духовної спадщини XVIII ст. [див.: 13, с.51]. У студії М. Турчин повість Г. Квітки “Маруся” розглянуто в контексті духовних пошуків

вітчизняної філософської школи XVIII ст., що дає можливість зробити цікаві спостереження і висновки стосовно жанрової специфіки твору [див.: 19]. Проблемі зв'язку творчості Г. Квітки з національною бароковою традицією присвячене ґрунтовне дослідження Л. Ушкалова [див.: 23]. Учений переконливо й ретельно аргументує тезу про добру обізнаність письменника з давньою українською літературою: підтвердженням цього є безпосередні згадки чільних пам'яток вітчизняного письменства XVII – XVIII ст., наявні у творах Г. Квітки [див.: 23, с. 53-54], докладне цитування автором певних старожитніх текстів [див.: 23, с. 54-55], а також його блискучі лінгвістичні “стилізації під барокову українську слов'янщину, тобто “мову з письма”, що її так рясно заживають деякі Квітчині персонажі [23, с. 56]. Л. Ушкалов докладно аналізує ґрунтовне знання письменником національної старовини в її розмаїтих проявах, близькість його світоглядних засад давньоукраїнській філософській традиції, вплив літератури вітчизняного бароко на формування найважливіших прикмет Квітчиного стилю.

Спираючись на згадані вище студії, спробуємо розглянути проблему зв'язку творчості Квітки-Основ'яненка з традиціями українського письменства XVII – XVIII ст. під оглядом їхньої ідеологічної близькості. Зокрема, на матеріалі повісті “Маруся” спробуємо проаналізувати деякі особливості потрактування Квіткою ідеї марності дочасного людського життя, що складає одну з основних рис барокового світобачення.

Окреслюючи провідні засади світогляду Г. Квітки, майже всі біографи видатного літератора наголошують на його глибокій релігійності [див.: 2, с. 60–62]. У численних дослідженнях, присвячених життю та творчості письменника, акцентується, зокрема, його ранній потяг до чернецтва та перебування в монастирі, щире захоплення “естетичною стороною православного обряду” [4, с. 136], “духовна вченість” Г. Квітки: він знав напам'ять тексти і порядок усіх церковних відправ, а також чимало святкових канонів [див.: 5, с. 31; 23, с. 53]. Йому належить спроба перекладу на українську мову деяких уривків зі Святого Письма (для планованої до видання “Слов'янської читанки” І. Срезневського) [див.: 25, с. 351]. Г. Квітка також вважав своїм обов'язком матеріальну підтримку церкви, про що свідчить його активна участь у парафіяльних справах [див.: 5, с. 31].

Релігійний світогляд письменника природно знаходить вияв у його літературній творчості. Щира побожність і віра як визначальна риса характеру позитивних персонажів його прози, дотримання встановленого Богом порядку, любов до ближнього і духовне самовдосконалення кожної людини як вирішальні чинники для досягнення ідеалу суспільного добра, авторська оцінка зображуваних подій та вчинків героїв у категоріях

релігійної етики є важливими складниками питомо християнської моделі художньої дійсності, властивої творам Г. Квітки. У зв'язку з цим варто також наголосити, що для письменника характерне не лише осмислення реалій життя з відповідних світоглядних позицій, а й виразний повчально-профетичний аспект літературної творчості. Згадаймо, що Д. Чижевський розглядав художню спадщину Г. Квітки, зокрема, як проповідь “християнського гуманізму” [див.: 25, с. 349], а в інтерпретації В. Бойка проза письменника цілком відповідала “простонародній потребі мати доступну версію віровчення” [2, с. 71; див.: 1, с. XXXIII-XXXIX, LIV].

Як відомо, християнство великою мірою ґрунтується на уявленні про марність дочасного людського життя, згідно з яким людина має уникати оманливих принад цього нестатечного світу, мислити своє швидкоплинне земне існування лише як шлях до майбутнього споглядання вічної істини. Християнська візія реальності, притаманна Г. Квітці, та органічний зв'язок його творчості з традиціями української барокової літератури, в ідеологічній системі якої мотив “марнота марнот” посідає чільне місце [див.: 22, с. 75], природним чином зумовлюють наявність розробки ідеї Vanitas у художній спадщині письменника. Окремі варіації на тему тлінності всього сущого, ілюзорності дочасних благ і плинності буття присутні у таких його творах, як “Панна сотниковна”, “Добре роби – добре й буде”, “Божі діти” та ін. Найбільш яскраве опрацювання ванітативний мотив отримує в повісті “Маруся”, фабула якої допасована “до тези про марність земних утіх та радощів” на взір старожитнього “прикладу” (exemplum) [див.: 6, с. 110; 23, с. 73].

Головну ідею твору автор формулює у типовому для його україномовної прози дидактичному вступі до повісті. Прозорий логічний ланцюжок починається із риторичного запитання: “Чи варто людині “пристращатись” до всього, що оточує її в дочасному житті?” Далі оповідач розмірковує над нетривкістю матеріальних благ (“І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного!” [10, с. 21]) і, що найголовніше, – над швидкоплинністю та крихкістю перебування людини в цьому світі (“Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра – що бог дасть!” [10, с. 21]). Природним висновком таких роздумів є негативна відповідь на поставлене вище запитання і, певна річ, важлива морально-дидактична настанова – не “пристращатись до уременного” [10, с. 21], жити з постійним відчуттям проминушості власного земного буття і своїх близьких, не впадати у розпач, коли милосердний Господь покличе до себе “хоч би і... наймиліших нам людей” [10, с. 21]. Наступний сюжет твору цілком підпорядкований основній

думці, висловленій у вступній частині повісті. За словами М. Зерова, “сама смерть Марусі, мужність Наума Дрота, його відданість” Божій волі та смертна туга Василя становлять центральний момент твору і покликані проілюструвати викладені на його початку міркування [7, с. 57].

Роздуми Г. Квітки про марність дочасного людського життя вельми близькі до змісту основних топосів барокового ванітативного мотиву. Зокрема, це стосується акцентування ілюзорності земних благ. В українській поезії XVII – XVIII ст. солодкі принади цього світу незмінно наділені епітетами “непостоянный”, “временный”, “суетный” [див.: 11, арк. 120; 12, арк. 220], а їхню нетривкість засвідчує традиційне порівняння: “...Того світа честь, і слава, і багатство проходить, як тінь, сон і пара” [20, с. 226].

Г. Квітку єднає з бароковими авторами уявлення про людину як істоту трагічну, таку, що усвідомлює свою смертну й гріховну натуру, власну мізерність перед ликом Господа. Урочиста картина вранішнього пробудження природи, створена автором у повісті “Маруся”, викликає в оповідача не лише захоплення величчю й гармонією Божого творива, але й щемливе відчуття своєї малості й нікчемності у вирі світової стихії, сором за людську невдячність і негідність споглядати цю красу: “Боже милосердний! Отець наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка сотворив еси? А він, сеє мізернеє створіння, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить?” [10, с. 37]. У цих рядках вчувається відлуння типового для людини бароко пейоративізму щодо своєї особи, а також неодмінне прагнення українських авторів XVII – XVIII ст. підкреслити крихкість цього недосконалого Божого створіння. Барокова поезія рясніє довгими ланцюжками порівнянь “перстнаго человека” [12, арк. 89 (зв.)] з явищами і предметами навколишнього світу, що здавна є уособленням нетривкості і тлінності, наприклад: “Человек, як тінь, сон, трава, як цвіт ув’ядає...” [20, с.224], “Człowiek jest bombol, szkło, lód, bajka, cień, proch, siano, / Sen, punkt, głos, dźwięk, wiatr, kwiat, nic” [цит. за: 16, с. 22]. Велика кількість цих порівнянь належить до категорії “загальних місць”, джерела яких слід шукати насамперед у текстах Святого Письма, зокрема: “...Ти порох – і до пороху вернешся” [Буття 3:19], “Мої дні – як похилена тінь, а я сохну, немов та трава” [Пс. 101:12], “Чоловік – як трава дні його; немов цвіт польовий – так цвіте він, та вітер перейде над ним – і немає його, і вже місце його не пізнає його” [Пс. 102:15-16]. Джерелом відомого з античності (Варрон, Лукіан) уподібнення людини мильній бульці (homo bulla) для вітчизняних поетів XVII – XVIII ст. могли бути добре знані в Україні емблематичні збірки європейського бароко [див.: 14, с. 25; 26, с. 351-352].

Всяк рожден должен ест умерти [21, с. 37]), її невблаганності (“Proś ją jako chcesz, śmierć nie mając ucha, / Jako cię z twoją wżdy proźbą usłucha?” [27, с.285]), несподіваності її приходу. Чи не найпопулярнішим художнім утіленням останньої ідеї можна вважати уподібнення смерті підступному злодієві, що нечутно й зненацька підкрадається до людини [див.: 21, с. 75, 252; 27, с. 485; щодо джерела образу див.: Ів. 10:1]. Отож, Квітчине “Пам’ятуй собі добре...” і численні барокові варіації на тему *memento mori* [див.: 11, арк. 38 (зв.), 117; 21, с. 257] об’єднує спільна мета – переконати читачів постійно мати на думці невідворотність останньої години і так провадити своє земне життя, аби не зазнати вічної смерті.

В українській літературі XVII – XVIII ст. і в творчості Г. Квітки образ смерті безпосередньо пов’язаний із християнською апологією праведності: кінець дочасного буття має викликати страх лише в грішної людини, а той, хто пройшов свій земний шлях, уникаючи тенет “мірскої суєти” [12, арк. 14 (зв.)], мислить смерть як вибавлення, як початок щасливої мандрівки до вічної оселі. Варто бодай порівняти, наскільки жахає перспектива загибелі кривавого вбивцю та злодія в оповіданні Г. Квітки “Перекотиполе” [див.: 10, с. 392-393] і як почувається в останні хвилини свого життя побожна героїня аналізованої нами повісті: “Маруся прийняла тайни Христові, як янгол Божий; потім лягла, перехрестилась, підвела очиці угору і веселенько проговорила: – Коли мені... така радість тут... після святого причастя... що ж то буде у царстві небеснім? Прийми і мене, Господи, у царство твоє святе!” [10, с. 74].

Закінчуючи наші спостереження над повістю “Маруся”, не можемо оминати увагою ще один момент. Дослідники художньої спадщини Г. Квітки вельми часто правлять про певну умовність зображуваних у творі подій, невмотивованість деяких елементів сюжету [див.: 8, с.182]. Зокрема, авторові дорікали за “полегшене розв’язання” [9, с. 169] важкої соціальної проблеми, що перешкоджає одруженню головних героїв: за чесну і сумлінну працю хазяїн обіцяє винайняти Василеві “найомщика” при рекрутському наборі. Справді, з позицій реалістичного відображення дійсності таке вирішення складного життєвого конфлікту має вигляд неправдоподібного й надуманого. Однак, якщо розглядати сюжетні колізії повісті як ілюстрацію до тези про марність дочасного людського життя, враження їхньої невмотивованості, здається, зникає. Жадане народження і несподівана смерть доньки для Наума і Насті, успішне подолання Василем перешкоди до одруження і втрата коханої за крок до омріяної мети якнайкраще підтверджують думку про нестатечність дочасного щастя та примхливість долі. Образ зрадливої Фортуни, що легко і швидко підносить людину до бажаних вершин, але за

мить позбавляє її багатства, влади і слави, – один із найулюбленіших у бароковому письменстві [див.: 18, с. 117-118]. Розробляючи тему непостійності щастя, українські поети та проповідники XVII – XVIII ст. охоче наводять відповідні приклади з життя славетних діячів стародавньої історії: “Дознал нестатечного житія Сеян великій, сенатор римській, которому погане, як богу, офіри чинили, который на золотом возі їздил, и посполу з цесарем Тиверієм подписовался на листах, потым его тоє щастя отмінилося, утято ему голову и труп его волочено по улицах римских, на остаток в Тибер ріку вкинено [3, с. 309; див. також: 11, арк. 118(зв.)-120]. У вітчизняній бароковій поезії людина часто постає як іграшка в руках зрадливої долі: “Паче многих Царей с ним щасте поиграло / И во удивленіє послідным предало [див.: 11, арк. 119 (зв.)]. Українські автори звертаються до традиційного образу нестатечного щастя, яке обертається по колу [див.: 27, с.435] або зникає, наче сон [див.: 11, арк. 120]. Один із віршів Лазаря Барановича містить застереження не вірити оманливій Фортуні, прихильність котрої уривається так само несподівано, як звучання струни [див.: 27, с. 435]. Зрештою, усі зазначені образи мають на меті втілити ідею марності дочасних радощів людини та ілюзорності її земного щастя.

Таким чином, здійснені нами спостереження над повістю Г. Квітки “Маруся” засвідчують щільний зв’язок творчості фундатора нової української прози з національною літературною традицією XVII – XVIII ст. Питомо християнське світовідчуття, притаманне письменникові, і його глибоке знання вітчизняної старожитньої літератури зумовлюють безпосередню близькість потрактування Г. Квіткою ідеї марності дочасного людського життя до її барокової інтерпретації. Це знаходить вияв насамперед у спільності розроблених ним і вітчизняними авторами XVII – XVIII ст. топосів ванітативного мотиву (ілюзорність сьогосвітніх благ, крихкість людини та швидкоплинність її земного буття, нестатечність щастя тощо) і чітко вираженій дидактичній тенденції, що визначає специфіку опрацювання теми “світових марностей” у повісті “Маруся” й українській бароковій літературі.

Щодо перспектив у вивченні проблеми зв’язку творчості Г. Квітки з вітчизняною культурною традицією XVII – XVIII ст., то, на нашу думку, у подальших розвідках із цього питання на матеріалі всієї художньої спадщини письменника варто було б розглянути можливі впливи старожитніх текстів на формування тематики, образності, стильової та жанрової природи Квітчиних творів. Доречно було б також порівняти ступінь цих впливів та особливості їхнього вияву у творчості сучасників Г. Квітки. Це дозволило б розширити наші уявлення про тяглість національної культурної традиції, по-

новому осмислити й оцінити деякі явища літературного процесу перших десятиріч XIX ст.

Література

1. *Бойко В.* Життя та літературна творчість Г. Квітки-Основ'яненка // Твори Григорія Квітки-Основ'яненка / Під редакцією, з примітками, біографічним та історико-літературним начерком Вас. Бойка. – К., 1918. – С. VII–LXXVI.
2. *Борзенко О.* Григорій Квітка-Основ'яненко: правдива недостовірна біографія // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 57-74.
3. *Галятовський І.* Казаньє на Покров Пресвятої Богородици // Хрестоматія давньої української літератури. – К., 1967. – С. 307-310.
4. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
5. *Домаранський О. О.* Українська ментальність у художньому осягненні Г.Квітки-Основ'яненка (На матеріалі повісті “Маруся”) // Наукові записки кафедри української літератури: До 65-річчя Кіровоградського педагогічного інституту ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 1995. – Вип. 1. – С. 23-34.
6. *Зеров М.* Квітка й пізніша українська проза (З нагоди 150-х роковин народження) // Життя й революція. – 1928. – Кн. XII (Грудень). – С.105-113.
7. *Зеров М.* Українське письменство XIX ст. // Зеров М. Твори: В 2 т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 4-245.
8. *Зубков С. Д.* Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. – К., 1978.
9. Історія української літератури. XIX століття: У 3 кн. / За ред. М.Т.Яценка. – К., 1995. – Кн. 1.
10. *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібрання творів: У 7-и т. – К., 1978-1981. – Т. 3.
11. *Максимович І.* Алфавит собранный, ритмами сложенный. – Чернігів, 1705.
12. *Максимович І.* Богородице Діво. – Чернігів, 1707.
13. *Мишанич О. В.* Давня література в українській літературно-критичній та естетичній думці першої половини XIX ст. // Мишанич О. В. Крізь віки: Літ-крит. та історіогр. статті й дослідження. – К., 1996. – С. 24-54.
14. *Морозов А. А., Софронова Л. А.* Эмблематика и ее место в искусстве барокко // Славянское барокко: Историко-культурные проблемы эпохи. – М., 1979. – С. 13-38.

15. *Походзіло М. У. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Посібник для вчителів.* – К., 1968.
16. *Сазонова Л. И. Поэзия русского барокко (вторая половина XVII – начало XVIII в.).* – М., 1991.
17. *Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т.* – К., 1973.
18. *Софронова Л. А. Поэтика славянского театра XVII – первой половины XVIII в. Польша. Украина. Россия.* – М., 1981.
19. *Турчин М. Філософська повість на Україні (Нетрадиційний погляд на повість “Маруся” Г. Ф. Квітки-Основ'яненка) // Укр. мова і літ. в школі.* – 1993. – № 11. – С. 46-50.
20. *Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт і вступ. стаття В.І.Крекотня; Ред. тому О.В. Мишанич.* – К., 1987.
21. *Українська поезія. Середина XVII ст. / Упор. В.І. Крекотень, М.М.Сулима.* – К., 1992.
22. *Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть.* – Харків, 1999.
23. *Ушкалов Л. Традиції українського бароко у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія.* – Харків, 2002. – Т. 9. – С. 53-76.
24. *Чалий Д. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (Творчість).* – К., 1962.
25. *Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму).* – Тернопіль, 1994.
26. *Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Леоніда Ушкалова; вступна стаття Олексі Мишанича.* – Харків, 2003.
27. *Baranowicz Ł. Lutnia Apollinowa.* – Kiiow, 1671.